

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
ІНСТИТУТ ім. Г.С. СКОВОРОДИ

На правах рукопису

ОМЕЛЬЧЕНКО Жанетта Олександрівна

ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У
СТАРШОКЛАСНИКІВ

ІЗ.00.01 - теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата педагогічних наук

Харків - 1992

Робота виконана у Харківському державному інституті фізичної культури.

- Науковий керівник: доктор педагогічних наук,
професор Ярмоленко П.А.
- Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук,
професор, член-кор. АПН України
Лозова В.І.
кандидат педагогічних наук,
доцент Петрова Д.М.
- Провідна установа: Сумський державний педагогічний
інститут ім. А.С.Макаренка

Захист дисертації відбудеться 2 лютого 1993 р.
в 13⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої ради К.ІІЗ.24.02
у Харківському державному педагогічному інституті імені
Г.С.Сковороди /ЗІОІ68, Харків, вул. Блюхера, 2' /.

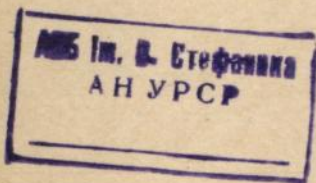
З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського
державного педагогічного інституту імені Г.С.Сковороди.

Автореферат розіслано 2 січня 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради

С.Т. Золотухіна

С.Т. Золотухіна

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00825651 (R)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ. Гуманізація є основним напрямком у формуванні особистості.

У сучасних умовах вона вимагає перегляду, переоцінки всіх компонентів педагогічного процесу в світлі людиноутворюючої функції. Вона радикально змінює саму сутність та характер цього процесу, ставлячи в центр його дитину як головну соціальну цінність суспільства.

Гуманізацію процесу виховання та навчання важко здійснити без спрямованості навчально-виховного процесу на пріоритетний розвиток в учнів загальнолюдських цінностей.

Проблема формування загальнолюдських цінностей має сьогодні велике соціально-педагогічне значення. Це пов'язане із значним зростанням інтересу у суспільстві до питання загальнолюдських цінностей, обумовленого як новими тенденціями у розвитку міжнародних відносин, так і процесами демократизації суспільного життя в нашій державі.

Незважаючи на існування різних уявлень про сутність загальнолюдського, всі вони можуть бути зведені до такого: загальнолюдське - "те, що застосовує все людство", "висловлює інтереси всього людства", "те, що розділяють люди однієї епохи". Під пріоритетними загальнолюдськими цінностями розуміють: самоцінність людини і людського життя, любов, сім'ю, дітей, щастя, волю, рівність, справедливість, мир. У цивілізованому суспільстві такі якості особисті, як совісність, честь, калісність, співчуття, милосердя, гуманність, миролюбність, взаємодопомога, почуття власної гідності також вважаються загальнолюдськими цінностями.

Загальнолюдські цінності реалізуються в процесі виховання в загальнолюдських якостях особистості. Вони не виникають спонтанно, а передаються через традиції, звичаї, побут, мораль, уклад життя, а також через моральний та творчий досвід людей. Суттєво важливо те, що загальнолюдські цінності формуються в процесі виховання: в родині, в школі, в ході становлення особистості...

Розробка шляхів, методів та засобів цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей у старших школярів, соціальний розвиток котрих повинен відобразити процес становлення особистості і відповідати потребам суспільства, уявляється однією

з важливих і актуальних проблем наукової теорії та педагогічної практики.

Разом з тим аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що ця проблема в наш час досліджена недостатньо.

Таким чином, необхідність цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей в учнів старшого шкільного віку та недостатня розробленість у педагогіці способів вирішення поставлених завдань визначили вибір теми нашого дослідження - "Формування загальнолюдських цінностей у старшокласників".

ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ - процес цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей в учнів старшого віку в умовах шкільної освіти.

ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ - способи цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей у старшокласників у навчальній та позанавчальній діяльності.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ - на основі аналізу стану проблеми формування загальнолюдських цінностей у старшокласників у науковій теорії та практиці сучасної загальноосвітньої школи виявити та реалізувати в умовах шкільної освіти способи цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей у старшокласників.

У дослідженні була висунута наукова ГІПОТЕЗА.

Цілеспрямоване формування загальнолюдських цінностей у старшокласників, яке включає:

а/ обґрунтування більшої значущості загальнолюдських цінностей у вивчанні предметів гуманітарного циклу через введення їх у цільову установку кожного уроку;

б/ реалізацію підходу до старшокласників, орієнтованого на особистість, /повага до особистості учня, проявлення уваги до його людської гідності, виявлення співчуття та взаємодопомоги/, в організації взаємодії "учитель - учень";

в/ надання учням знань про загальнолюдські цінності, організацію переживання, усвідомлення та сприйняття загальнолюдських цінностей у процесі діяльності старшокласників на дозвіллі /вивчення Граматики загальнолюдських цінностей, "прищеплення" еталонів киттедіяльності "носіїв загальнолюдських цінностей", запровадження в діяльність старших школярів на дозвіллі тематичного календаря "Жива пам'ять народу", ознайомлення з міжнародними документами прав людини, створення спеціальних виховую-

чих ситуацій/ забезпечує засвоєння норм та цінностей і стимулює учнів до моральних вчинків.

Відповідно до поставленої мети і сформульованої гіпотези в дослідженні вирішувались такі ЗАВДАННЯ:

1. Проаналізувати питання формування загальнолюдських цінностей у старшокласників у психолого-педагогічній літературі.

2. Дослідити стан проблеми формування загальнолюдських цінностей у практиці сучасної загальноосвітньої школи.

3. Теоретично обґрунтувати відбір способів цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей у старшокласників.

4. Експериментально перевірити в умовах шкільної освіти способи цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей у старшокласників.

ТЕОРЕТИЧНОЮ ОСНОВОЮ дослідження є наукова концепція про роль особистості в системі суспільних стосунків, про людину як епіцентр суспільного історичного процесу, про єдність свідомості і діяльності у формуванні особистості, яка висвітлюється в роботах психологів /Л.С. Виготський, І.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, А.В. Петровський/; педагогів /А.С. Макаренко, І.С. Мар'єнко, І.Є. Синиця, В.О. Сухомлинський/; філософів /П.С. Гуревич, О.М. Крутова, Б.С. Українцев/ та ін.

Для вирішення поставлених у дослідженні завдань та перевірки вихідних положень було використано такий КОМПЛЕКС МЕТОДІВ: аналіз наукової, навчальної літератури з педагогічних аспектів проблеми дослідження; цілеспрямоване педагогічне спостереження та аналіз існуючого педагогічного досвіду /шкільної документації, наслідків проведених бесід, анкетування, інтерв'ювання, педагогічного спостереження, використання методу експертних оцінок/; проведення педагогічного експерименту по формуванню у старшокласників загальнолюдських цінностей.

НАУКОВА НОВИЗНА дослідження полягає в тому, що в ньому:

- загальнолюдські цінності розкриті за змістом і використані в організації експериментального дослідження на основі аналізу міжнародних документів /Загальна декларація прав людини, Концепція про права дитини/, гуманістичних ідей релігійної літератури, творчої спадщини українських та зарубіжних гуманістів різних часів;

- розроблені та складені програми по формуванню загальнолюдських цінностей у старшокласників у процесі вивчення пред-

метів гуманітарного циклу: "Людина і суспільство", Загальна історія та історія України, вітчизняна література;

теоретично обгрунтовані, відібрані і експериментально апробовані способи цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей у старшокласників у навчальній та позанавчальній діяльності.

ТЕОРЕТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ полягає в розробці змісту та методики цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей у старшокласників з урахуванням вікових психологічних особливостей старших школярів.

ПРАКТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ полягає в тому, що одержані наслідки експериментальної перевірки підтвердили теоретичні припущення. Розроблена методика та зміст дослідження показали, що є можливість формувати загальнолюдські цінності у старших школярів навіть у тих школах, де немає для цього сприятливих умов.

Створено збірник визначень, ситуацій, фрагментів творів, насичений загальнолюдськими цінностями, під назвою - Граматика загальнолюдських цінностей.

Визначені засоби цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей у старшокласників є цілком посилюючими для шкільного вчителя і можуть бути використані в ході вузівської підготовки.

ВІРОГІДНІСТЬ наслідків дослідження забезпечувалась адекватністю приміненних методів до мети та завдань роботи, а також підтвердилась під час впровадження у шкільну практику основних висновків.

Дане дослідження може бути використане для подальших наукових розробок з проблеми формування загальнолюдських цінностей в учнів старшого шкільного віку.

АПРОБАЦІЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ НАСЛІДКІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розроблені способи цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей у старшокласників апробовані та впроваджені в середніх школах № 99 і № 24 м. Харкова.

Наслідки експериментальної роботи використовувались в процесі підготовки студентів Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди до навчальної роботи з школярами.

Матеріали дослідження доповідались та обговорювались на X і XI наукових конференціях викладачів Харківського державного інституту фізичної культури /Харків, 1990, 1991 рр./, на III науковій конференції молодих учених та викладачів Харківського державного педагогічного інституту /Харків, 1991 р./, на методичній конференції Харківського державного інституту фізичної культури /Харків, 1991 р./, на педагогічних нарадах у середніх школах № 99, № 24 м. Харкова, а також знайшли відображення в науково-методичних публікаціях.

НА ЗАХИСТ ВІНОСЯТЬСЯ ТАКІ ПОЛОЖЕННЯ:

1. Обґрунтування необхідності цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей через організацію навчальної та позанавчальної діяльності старшокласників.

2. Програми для формування загальнолюдських цінностей у старшокласників через насичення змісту предметів гуманітарного циклу загальнолюдськими цінностями з метою надання їм знань про ці цінності.

3. Граматика загальнолюдських цінностей як засіб цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей у діяльності старшокласників на дозвіллі.

4. Підхід до відбору умов організації ціннісних стосунків на рівні спілкування "вчитель - учень".

СТРУКТУРА ТА ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновку, списку використаної літератури та 4 додатків.

У вступі дається загальна характеристика дослідження, обґрунтовується його актуальність, ступінь розробленості даної проблеми в психолого-педагогічній літературі, визначається мета, об'єкт, предмет та завдання дослідження, формулюється гіпотеза, розкриваються теоретичні основи, описується комплекс методів, які використані в роботі, визначаються наукова та практична значущість дослідження, показуються напрямки їх апробації та впровадження наслідків, викладені основні положення, що виносяться на захист.

У першому розділі "Проблема формування загальнолюдських цінностей у старшокласників у педагогічній теорії та практиці сучасної загальноосвітньої школи" проведено аналіз наукової літератури з проблем загальнолюдських цінностей, проаналізовано психолого-педагогічні дослідження з питань формування загальнолюдських цінностей у старшокласників, досліджено стан даної проблеми в практиці сучасної загальноосвітньої школи, а також зроблено теоретичне обґрунтування відбору способів формування загальнолюдських цінностей у старшокласників.

Загальнолюдські цінності є надбанням світової цивілізації. Вони здобуті поступальним розвитком людства.

При цьому історично вони виступали в релігійній формі. Процес їх творення знайшов відображення в Біблії, Євангелії, книгах духовно-церковного змісту, в пам'ятках писемності Київської Русі /"Повчання дітям" /III7/ київського князя Володимира Мономаха/.

В галузі педагогіки гуманісти XIV-XVI століть на противагу середньовічній схоластичній системі виховання, яка нівелює особистість як загальнолюдське надбання, відстоювали необхідність виховання в дитині загальнолюдських цінностей: гуманності, гідності, милосердя, жалості, співпереживання до ближнього, миролюбства /Мішель Монтень, Франсуа Рабле, Еразм Роттердамський, Вітторіно де Фельтре/.

Гуманістичними загальнолюдськими ідеями і цінностями було насичене виховання та навчання в братських школах України, які відіграли велику роль у розвитку української педагогічної думки в XVII-XVIII ст. /П. Беринда, І. Борецький, А. Елласонський, брати С. і Л. Зизанії, С. Полоцький, Ф. Прокопович, М. Смотрицький, К. Ставровецький/.

Становлення системи загальнолюдських цінностей пов'язане з іменами французьких матеріалістів XVIII століття /Гельвецій, Гольбах, Дідро, Ламетрі/. Своїми працями вони започаткували створення гуманістичного світогляду, де найвищими цінностями є людина та її щастя.

Загальнолюдські цінності визнавалися видатними філософами, письменниками XIX століття як вища мета розвитку людини /М.О. Бердяєв, Ф.М. Достоєвський, М. Козачинський, Я. Козельський, Г.С. Сковорода, В.С. Соловйов, Л.М. Толстой/. Їх погляди на цю проблему відкривали для послідовників шлях до пошуків реальних

засобів та способів формування гідної людської особистості.

У досвіді видатних зарубіжних та вітчизняних педагогів завжди простежувалось прагнення розвивати гуманістичні початки особистості, спрямовано формувати в ній загальнолюдські цінності /А. Дістервяг, Я. Коменський, О. Корф, І. Песталощі, М. І. Пирогов, Ж.Ж. Руссо, Г.С. Сковорода, К.Д. Ушинський/.

Спроби розвивати загальнолюдські цінності були характерними для традицій української демократичної думки /Л.А. Грабовський, М.М. Коцюбинський, Леся Українка, І. Франко, Т. Шевченко/. Видатні гуманісти вважали загальнолюдські цінності основними критеріями людського життя, його призначення. Визначні сини українського народу рішуче відстоювали ідеї гуманізму, народності, добра у вихованні та навчанні /П.П. Білецький-Носенко, В.Н. Каразін, І.П. Котляревський, Т.Г. Шевченко/.

Основоположники сучасної вітчизняної педагогічної та психологічної науки відстоювали необхідність формування в дитини загальнолюдських цінностей /П.П. Блонський, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський, С.Т. Шацький/.

Загальнолюдські цінності гідно представлені в багатьох міжнародних документах /Загальна декларація прав людини, Декларація прав і свобод особистості, Концепція про права дитини/.

Зростаюча взаємопов'язаність та взаємозалежність країн і народів сучасного світу вимагає вивчення досвіду шкіл різних країн у формуванні загальнолюдських цінностей в учнів. Серцевиною цього досвіду є виховання у душі миру, взаєморозуміння між народами, поваги до прав людини, дотримання основних демократичних свобод /Н. Гобл, Ч. Гуммель, Д. Моксон/.

Смисл та основний зміст загальнолюдських цінностей як пріоритетних початків у житті суспільства розкривається в працях сучасних філософів /С. Бахтін, П. Гуревич, Н. Зотов, Л. Карпінський, Н. Крутов, О. Крутова, Н. Малиновська, Т. Перерва, Н. Седов, Ю. Смоленцев, В. Толстих, В. Шердаков/; спеціалістів з етики /З. Бербешкіна, А. Гусейнов, С. Кучинський/; економістів /А. Нуйкін, Ю. Черниченко, М. Шмельов/; публіцистів /Б. Богат, А. Ваксберг, І. Руденко, Ю. Щекочихін/.

У досвіді роботи вчителів-новаторів втілено зразок співробітництва з учнями різного віку на основі загальнолюдських цінностей /Ш.А. Амонашвілі, В.І. Белавич, Т.І. Гончарова, М.П. Гужик, О.О. Захарченко, Є.М. Ільїн, Є.М. Кучеренко, С.М. Лисенко-

ва, Р.В. Маренюк, Т.Л. Сірик, В.Ф. Шаталов/.

Розробка питань формування загальнолюдських цінностей у старшокласників знайшла відображення в працях сучасних психологів та педагогів таких як М.Н. Аплетазв, О.С. Богданова, М.А. Вейт, З.І. Гришанова, В.І. Петрова, Л.Л. Соколова, С.В. Черенкова/.

У цих дослідженнях розкриваються такі аспекти проблеми:

- визначення рівня та характеру сформованості загальнолюдських цінностей у старших школярів;
- вплив окремих сторін життєдіяльності учнів старшого віку на процес формування у них загальнолюдських цінностей;
- умови, які забезпечують успішність формування загальнолюдських цінностей у старшокласників;
- вивчення цінносних переваг старших школярів;
- основні труднощі, які зустрічаються в процесі формування загальнолюдських цінностей у старшокласників.

Для успішної реалізації мети - цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей у учнів старших класів - всі способи повинні відповідати системі умов: безпосередній вплив на свідомість школярів за допомогою слова з метою створення певної системи знань, уявлень, ідей про загальнолюдські цінності та керування через них поведінкою учнів; організація педагогічно доцільної діяльності та спілкування школярів; вплив на свідомість учнів через сформовані стосунки і закріплюючі в ході правильно організованої діяльності та спілкування вміння, навички, звички поведінки; вплив на учнів прикладом, зразком життєдіяльності людей високоморального обов'язку; підкріплення або руйнування вироблених раніше в учнів почуттів, уявлень та понять з допомогою певних заходів корекції та вдосконалення їх поведінки.

Дослідження вчених стали теоретичною базою для аналізу стану проблеми формування загальнолюдських цінностей у старшокласників в практиці сучасної загальноосвітньої школи.

Практичною основою для даного аналізу стало проведення експериментального дослідження на базі шкіл № 110, 50, 109, 51, 99, 24 м. Харкова з загальним числом досліджуваних - 303 школяра. Всі - учні старшого шкільного віку /15-17 років/.

Зивчення стану сформованості загальнолюдських цінностей у старшокласників здійснювалось за допомогою розробленої нами ме-

тодики-програми.

В ній визначені критерії та показники сформованості загальнолюдських цінностей у старшокласників:

Нульовий рівень /відсутність даних цінностей на рівні знань, переконань, вчинків та спілкування, можливе скептичне ставлення до них/.

Низький рівень /загальнолюдські цінності, набуті на рівні теоретичного знання, проявляються в діяльності зрідка/.

Середній рівень /є розуміння, усвідомлення загальнолюдських цінностей, формується переконання про необхідність їх виконання, але в діяльності та спілкуванні проявляються недостатньо і непостійно/.

Високий рівень /загальнолюдські цінності установились на рівні знань, переконань і знаходяться в площині активного використання в діяльності та спілкуванні/.

Вищий рівень /загальнолюдські цінності є непорушними пріоритетами на рівні знань, переконань, поведінки та спілкування/.

Серед ознак сформованості загальнолюдських цінностей виділені такі: "власна гідність", "честь", "взаємодопомога", "взаємоповага", "миролюбство", "гуманність", "співчуття", "совісність", "милосердя".

Під час аналізу психолого-педагогічних обставин у школах, змісту та спрямованості педагогічного процесу, а також визначення стану сформованості загальнолюдських цінностей у старших школярів було виявлено наявність сприятливих умов в одних школах /№ 50, 109, 51/ і відсутність таких в інших школах /№ 110, 99, 24/.

У ході експериментального дослідження встановлено в цілому нульовий як переважаючий рівень сформованості загальнолюдських цінностей у старшокласників.

Наслідки аналізу виявили безсистемний, хаотичний, а в багатьох випадках відсутній як такий характер сформованості загальнолюдських цінностей в учнів старших класів. Разом з тим аналіз виявив певну здібність старшокласників до усвідомлення, осмислення, сприйняття та засвоєння загальнолюдських цінностей, що свідчить про великі і ще не використані резерви учнів для інтенсифікації їх загальнолюдського розвитку засобами виховання.

На основі вивчення та різнобічного аналізу умов сучасного

педагогічного процесу по формуванню загальнолюдських цінностей у старшокласників у практиці загальноосвітньої школи, а також, враховуючи наслідки випереджуючого експериментального дослідження та спираючись на психологію старшокласника, виявлені напрямки цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей у старшокласників, які склалися в практиці сучасної школи:

1. Процес оволодіння знаннями при вивченні предметів гуманітарного циклу з виділенням у змісті навчального матеріалу загальнолюдських ідей та основних понять про загальнолюдські цінності.

2. Організація взаємодії "учитель-учень" на основі пріоритету загальнолюдських цінностей.

3. Організація діяльності старшокласників на дозвіллі, спрямована на цілеспрямоване формування загальнолюдських цінностей.

У другому розділі "Методи формування загальнолюдських цінностей у старшокласників у навчальній та позанавчальній діяльності" висвітлені загальні питання організації та проведення експериментального дослідження; наведені результати апробації виявлених змісту та методики цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей у старшокласників у навчальній та позанавчальній діяльності; проаналізовані наслідки експерименту.

Для проведення дослідно-експериментальної роботи були вибрані по два десяті класи середніх шкіл № 99 і № 24 м. Харкова. Всі - учні старшого шкільного віку /15-16 років/. Загальна кількість випробуваних - 116 школярів.

Формуючому експерименту передував констатуючий експеримент, в ході якого було вивчено стан сформованості у старшокласників указаних шкіл загальнолюдських цінностей, на основі наслідків порівняльного аналізу обгрунтовано вибір експериментальних та контролюючих класів для проведення формуючого експерименту.

Наслідки констатуючого експерименту відображені в зведеній таблиці № I. Внаслідок обмеженості обсягу автореферату наводимо її фрагменти.

Таблиця № І

Початковий рівень сформованості загальнолюдських цінностей в учнів десятих класів середніх шкіл № 99 і № 24 /показники дані в процентах/

№№ п/п	Загальнолюдські цінності	Школа	Клас	Рівні сформованості				
				Нульовий	Низький	Середній	Високий	Вищий
1. Власна гідність		99	10 ^б	73	27	-	-	-
			10 ^а	69,5	30,5	-	-	-
		24	10 ^а	74,3	25,7	-	-	-
			10 ^б	68,9	31,1	-	-	-
2. Взаємоповага		99	10 ^б	60,5	31,1	-	-	-
			10 ^а	57	43	-	-	-
		24	10 ^а	69	31	-	-	-
			10 ^б	64,3	35,7	-	-	-
3. Взаємодопомога		99	10 ^б	58,5	41,5	-	-	-
			10 ^а	54,3	45,7	-	-	-
		24	10 ^а	56	44	-	-	-
			10 ^б	53	47	-	-	-
4. Співчуття		99	10 ^б	69	31	-	-	-
			10 ^а	63,7	36,3	-	-	-
		24	10 ^а	71	29	-	-	-
			10 ^б	65,5	34,5	-	-	-
5. Гуманність		99	10 ^б	58	42	-	-	-
			10 ^а	52	48	-	-	-
		24	10 ^а	57,9	42,1	-	-	-
			10 ^б	50,4	49,6	-	-	-

Аналіз шкільної документації творчих робіт учнів, а також наслідків проведених бесід, анкетного опитування, інтерв'ю, педагогічного спостереження підтверджують дані таблиці № 1.

Таким чином, здійснений порівняльний аналіз дав змогу вибрати в ролі експериментальних класів: ІО^а клас СШ № 24 і ІО^б СШ № 99, а в ролі контрольних класів: ІО^б клас СШ № 24 і ІО^а клас СШ № 24 і ІО^а клас СШ № 99.

У ході формуючого експерименту були реалізовані в експериментальних класах зміст та методика цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей у старшокласників у навчальній та позанавчальній діяльності.

У процесі їх реалізації обов'язковою умовою, що забезпечувала успішність формування загальнолюдських цінностей у старшокласників, була органічна єдність методів виховання та самовиховання.

Виходячи з цільової настанови дослідження, у формуючому експерименті апробовані розроблені нами методика та зміст цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей у старших школярів у навчальній та позанавчальній діяльності:

1. Програми для формування загальнолюдських цінностей у старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу: "Людина і суспільство", загальна історія та історія України, вітчизняна література;

- з введенням загальнолюдських цінностей в цільову установку кожного уроку;

- з виділенням із змісту навчального матеріалу загальнолюдських ідей та основних понять про загальнолюдські цінності з метою оволодіння учнями системою знань про ці цінності та переконань;

- з організацією в процесі навчання пізнавальної діяльності учнів з метою стимулювання переживань, усвідомлення та сприйняття загальнолюдських цінностей в реальному процесі життєдіяльності.

2. Організація ціннісних стосунків на рівні спілкування "вчитель-учень" як наслідок багатоаспектного аналізу:

- "зрізів" рівнів спілкування "вчитель-учень", що виявили, з одного боку, авторитарний, як переважаючий, стиль спілкування, а, з другого боку, побажання взаємоповаги та доброзичливості стосунків у системі "вчитель-учень";

- психології старшокласника /центрально новоутворення
кності - самоствердження та самовизначення/;

- традицій народної педагогіки /виховання вільної особистості як вивільнення найкращих якостей людини - через повагу до особистості дитини, прояв уваги до її людської гідності, взаємодопомогу та взаємоповагу, пошана до старших;

- сучасних підходів до виховання та навчання /реалізація підходу до учнів, орієнтована на особистість, відмова від обмежено-заборонного стилю в спілкуванні "вчитель-учень", подолання прагматичного інтересу та поверхневої уваги до особистості учня, підвищення культури педагогічного спілкування, культивування позитивних емоцій, збагачення емоційно-вольової сфери старшокласників/.

3. Граматика загальнолюдських цінностей - збірник ситуацій, визначень, фрагментів творів, насичений загальнолюдськими цінностями, як засіб цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей у діяльності старшокласників на дозвіллі, - має структуру, побудовану на принципах історизму та усвідомлення самостійності мислення, спрямованих на формування самоаналізу, самооцінки, потреби самовдосконалення та самоствердження шляхом використання різноманітних методів виховання та самовиховання.

4. Усний і наочний цикл "Ознайомлення з життєдіяльністю людей високоморального обов'язку - "носіїв" загальнолюдських цінностей" як засіб цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей в діяльності на дозвіллі старших школярів.

5. Цикл колективних та індивідуальних пояснюючих бесід-діалогів та диспутів на тему: "Загальнолюдські цінності в міжнародних документах з прав людини /Концепція про права дитини, Загальна декларація прав людини та інші/" як засіб цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей в діяльності учнів старших класів на дозвіллі.

6. Введення в діяльність старшокласників на дозвіллі тематичного календаря "Жива пам'ять народу" як скарбниці нетрадиційних виховних заходів, присвячених гуманним цілям /23.IV. - День Землі; 26.IV - День Пам'яті та Скорботи, Чорнобиль, 1986; 30.X - День Політув'язненого; 25.XI - День Матері; 10.XII - Всесвітній день захисту прав людини та інші/.

7. Створення спеціальних виховуючих ситуацій /турбота про

свою першу вчительку, відвідування хворого, допомога в навчанні "сильних" "слабким", турбота про людей похилого віку, допомога вихованцям Будинку малятки, спеціалізованого Будинку дитини і т.і./.

В процесі реалізації змісту та методики цілеспрямованого виховного процесу здійснювався контроль за формуванням загальнолюдських цінностей у старшокласників. Способами контролю були методи науково-педагогічного дослідження: аналіз поведінки школярів, аналіз активності учнів, оцінка їх виступів, взаємооцінка та взаємоаналіз повідомлень школярів, дослідницькі бесіди, опитування, інтерв'ю, аналіз творчих робіт учнів, педагогічне спостереження, вивчення класної документації, аналіз педагогічних характеристик школярів, педагогічних щоденників, створення педагогічних ситуацій, експериментні оцінки.

Результати різнобічного аналізу дали змогу виявити:

- позитивні зміни у ставленні старшокласників до змісту навчального матеріалу, що знаходить проявлення в: осмисленні вчинків людей з позиції загальнолюдських цінностей, з'ясуванні провідних загальнолюдських ідей та понять про загальнолюдські цінності, формуванні уявлень про моральне обличчя особистості на основі нових знань про загальнолюдські цінності, аналіз історичних фактів, лінії поведінки різних героїв з позиції загальнолюдських цінностей, добровільному прагненні дізнатись якомога більше про "носії" загальнолюдських цінностей, в добровільному обміні один з одним на опіченими знаннями про ці цінності;
- зміни в мотивації навчальної діяльності, що знайшли відображення в підвищенні інтересу до предметів гуманітарного циклу з боку старшокласників, зокрема, у збільшенні в середньому в обох експериментальних класах кількості учнів, для яких загальна історія та історія України стала одним з улюблених предметів /на 15,7%/, література - /на 19,3%/;
- підвищення ступеня проявлення моральної активності учнів в навчальній та позанавчальній діяльності, що відбулося у піднесенні особистої та колективної зацікавленості учнів успіхом, значним збігом оцінки дій школярів з позиції загальнолюдських цінностей з їх самооцінкою;
- розуміння та усвідомлення соціальної та виховної значущості загальнолюдських цінностей як основних життєвих пріори-

тетів у 50 процентів учнів у кожному експериментальному класі;

- суттєві позитивні зміни в характері стосунків старшокласників з людьми: престарілими родичами, сусідами, молодшими братами та сестрами, у проявленні ними співпереживання, співчуття, шанобливості, людинолюбства;

- позитивні зміни в стилі взаємостосунків вчителів та учнів, що знайшло вияв у більшій готовності учнів надавати дійову допомогу вчителю в разі потреби, в підвищенні вимогливості по відношенню до одного, у взаємному довірі та взаємній доброзичливості;

- позитивні зміни в поведінці старшокласників, що відобразилось у проявленні ними здібностей виконувати діяльність необхідну, соціально значиму.

Рівень сформованості загальнолюдських цінностей у старшокласників відтворює наслідки цілеспрямованого виховного процесу і дає змогу оцінити його ефективність.

Отже, виявлення рівня сформованості загальнолюдських цінностей у старших школярів після формуючого експерименту та його співставлення з початковим або передуючим рівнем, а також з аналогічним показником в учнів контрольних класів і склали основний шлях вивчення ефективності розроблених апробованих змісту та методики цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей у старшокласників.

Наслідки порівняльного аналізу рівнів сформованості загальнолюдських цінностей в учнів контрольних та експериментальних класів представлені у зведеній таблиці № 2.

Внаслідок обмеженості обсягу автореферату наводимо її фрагмент.

АМБ ім. В. Стефаника
АН УРСР

Результати формуючого експерименту в порівнянні з початковими "зрізами"
/показники дані в процентах/

№ п/п	Загальнолюдські цінності	Школа	Клас	Рівні сформованості									
				Нульовий		Низький		Середній		Високий		Вищий	
				до ліду	дослідду	до сліду	після дослідду	до сліду	після дослідду	до сліду	після дослідду	до сліду	після дослідду
I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	II	I2	I3	I4
1. Власна гідність	99	експ.	73	6	27	36	-	53	-	5	-	-	-
			конт.	69,5	6,9	30,5	31	-	-	-	-	-	-
	24	експ.	74,3	7	25,7	40	-	48,5	-	4,5	-	-	-
			конт.	68,9	68,7	31,1	31,3	-	-	-	-	-	-
2. Взаємоповага	99	експ.	60,5	3,5	39,5	45	-	45,5	-	6	-	-	-
			конт.	57	57	43	43	-	-	-	-	-	-
	24	експ.	69	5,7	31	39,2	-	49,8	-	5,3	-	-	-
			конт.	64,3	64	35,7	36	-	-	-	-	-	-
3. Взаємодопомога	99	експ.	58,5	2,9	41,5	39,1	-	51	-	7	-	-	-
			конт.	54,3	54,3	45,7	45,7	-	-	-	-	-	-
	24	експ.	56	3,6	44	37,9	-	52,1	-	3,4	-	-	-

I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
			конт.	53	53,5	47	45,5	-	-	-	-	-	-
4. Співчуття	99	експ.	69	7,1	31	51,7	-	39,9	-	1,3	-	-	-
		конт.	63,7	62,7	36,3	37,3	-	-	-	-	-	-	-
	24	експ.	71	6,8	29	49,2	-	42,5	-	1,5	-	-	-
		конт.	65,5	66	34,5	34	-	-	-	-	-	-	-
5. Гуманність	99	експ.	58	4,9	42	38,4	-	53	-	3,7	-	-	-
		конт.	52	52	48	48	-	-	-	-	-	-	-
	24	експ.	57,9	5,6	42,1	34,9	-	55,2	-	4,3	-	-	-
		конт.	50,4	51	49,6	49	-	-	-	-	-	-	-

Узагальнені результати проведеної дослідно-експериментальної роботи по цілеспрямованому формуванню загальнолюдських цінностей в учнів старших класів дають змогу зробити висновок про результативність, дієвість та прогностичну доцільність розроблених та застосованих в експерименті змісту і методики цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей у старшокласників.

У висновках сформульовано ряд основних теоретичних та практичних положень.

Теоретичний аналіз стану проблеми формування загальнолюдських цінностей у науковій теорії та практиці сучасної загальноосвітньої школи, а також здійснена дослідно-експериментальна робота дозволили зробити такі висновки.

1. Потреби сучасного стану історичного розвитку не можуть бути вирішені без перетворення загальнолюдських цінностей у здобуток кожної людини, що знайшло відображення в таких міжнародних документах, як Загальна декларація прав людини, Конвенція про права дитини та інших.

Повноцінний, різнобічний розвиток особистості, як свідчить практика виховання, нездійснений без орієнтації всього навчально-виховного процесу на загальнолюдські цінності.

Компетентним спеціалістом у будь-якій галузі знань може стати лише повноцінна особистість з високим почуттям власної гідності, незмінною порядністю, здатністю до співчуття, взаємодопомоги, взаємоповаги.

Внаслідок експериментального дослідження було виявлено суперечності між низьким рівнем сформованості загальнолюдських цінностей у сьогоднішніх учнів старшого віку та зростаючій потребі в їх цілеспрямованому формуванні.

З іншого боку, внаслідок експериментального дослідження було виявлено суперечність між зростаючою необхідністю цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей в учнів старшого віку та відсутністю обґрунтованих і експериментально апробованих способів для практичного здійснення даного процесу в умовах шкільної освіти.

2. Теоретично обґрунтований відбір способів, сприятливих для цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей у старшокласників в навчальній, позанавчальній діяльності та в спілкуванні учнів.

На основі вивчення та різнобічного аналізу умов сучасного педагогічного процесу по формуванню загальнолюдських цінностей у старшокласників у практиці сучасної загальноосвітньої школи, спираючись на психологію старшокласника, а також, враховуючи наслідки констатувального експерименту, були виявлені, обґрунтовані та експериментально перевірені способи цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей у старшокласників у навчальній, позанавчальній діяльності, а також у спілкуванні старших школярів:

а/ формування загальнолюдських цінностей у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу, що знаходить відображення: в насиченні процесу навчання загальнолюдськими цінностями внаслідок змін в такому системостворюючому його компоненті, як мета та завдання і в результаті суттєвих змін у змістові навчального матеріалу;

б/ організація взаємодії "вчитель-учень", орієнтованої на загальнолюдські цінності, що знаходить прояв у реалізації рекомендованого стилю спілкування "вчитель - учень";

в/ організація діяльності старшокласників на дозвіллі по формуванню загальнолюдських цінностей, що знаходить проявлення: в організації дискусій про Хартію прав людини, в заняттях по вивченню Граматики загальнолюдських цінностей, у створенні спеціальних виховуючих ситуацій та інших колективних справах.

3. Результати дослідно-експериментальної роботи дозволяють зробити висновки про прогностичну доцільність застосування і широкого використання в сучасних умовах шкільної освіти, виявлених та обґрунтованих нами способів цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей у старшокласників.

В цілому підтверджена суттєва актуальність і значущість вибраної для дослідження теми.

Проблема формування загальнолюдських цінностей в учнів потребує подальшої розробки. Для молодших школярів, для учнів середньої групи класів і стосовно до сімейного виховання потрібно виявити та експериментально перевірити спеціальні способи цілеспрямованого формування загальнолюдських цінностей особистості.

Основні положення дисертації відображені в таких публікаціях:

1. Формування загальнолюдських якостей та властивостей особистості старшокласників: Стаття. - Харк.пед.ін-т. - Харків, 1991. - 9 с. - Рос.-Деп. в ОЦНІ "Школа і педагогіка" 17.01.91. № 123 - 91.
2. Методичні рекомендації по роботі з педагогічним словником /робота над поняттями/: Мет.реком. - Збірник "Самостійна робота студентів з педагогіки". - Белгород.пед.ін-т, - Белгород, 1989. - С. 34.
3. Програма безперервної педагогічної практики для студентів 1-3 курсів. - Белгород.пед.ін-т. - Белгород, 1989. - 25 с. /У співавторстві/.
4. Формування загальнолюдських цінностей в організованій життєдіяльності учнів як педагогічна проблема: Анотоване повідомлення. - Матеріали III наукової конференції молодих учених та викладачів ХДПІ, Харків, 1991, ХДПІ, с. 41.
5. Сучасні підходи до навчання та виховання: Тези. - Матеріали методичної конференції викладачів ХадіЖ, Харків, 1991, ХадіЖ, с. 71 /У співавторстві/.

Ж. Олександр -

Відповідальний за випуск проф. Лозова В. І.

Підп. до друку 21.12.92р. Формат 60x84 1/16.

Папір тип. Умов.-друк. л. І, О. Навч.-вид. л. І, О.

Тираж 100 екз. Зам. №373.

Харківський Промбуддипроєкт.

AB 26.366
AB 26.366